

Het Stabiliteitsverdragarrest in het licht van de rechtspraak van de hoogste Belgische rechtscolleges

Stefan SOTTIAUX

Hoofddocent grondwettelijk recht KU Leuven

Advocaat

INHOUD

1. Inleiding	305
2. Standpunt van het Hof van Cassatie	305
3. Grondwettelijk Hof en Raad van State	306
a. Verhouding Grondwet-internationaal recht	306
b. Verhouding Grondwet-EU-recht	307

1. Inleiding

Arrest nr. 62/2016 van 28 april 2016 over het Verdrag inzake stabiliteit, coördinatie en bestuur in de Economische en Monetaire Unie (hierna ook het ‘Stabiliteitsverdrag-arrest’) is zonder meer een mijlpaal.¹ Met enige overdrijving kan het worden uitgeroepen tot het Smeerkaas arrest van de 21e eeuw. Het arrest is het sluitstuk van de rechtspraak van het Grondwettelijk Hof over de verhouding tussen de Grondwet en het internationaal en Europees recht. Een aantal openstaande vragen in de rechtspraak van het Hof en in de adviespraktijk van de afdeling Wetgeving van de Raad van State, krijgt nu een duidelijk antwoord. Een antwoord dat in lijn ligt met de jurisprudentie van de grondwettelijke hoven van verschillende Europese landen², maar dat ingaat tegen de rechtspraak van het Belgische Hof van Cassatie. Het schisma tussen de visies van het Grondwettelijk Hof en het Hof van Cassatie over de relatie tussen de Grondwet en het internationaal en EU-recht is daarmee compleet. Het is uitkijken naar de positie van de Raad van State. Gezien de duidelijke theoretische verwantschap die er vandaag al bestaat tussen de benadering van het Grondwettelijk Hof en de Raad van State, lijkt de kans reëel dat de Raad van State zich in de toekomst zal aansluiten bij de uitgangspunten van arrest nr. 62/2016.

In deze bijdrage kaderen we het Stabiliteitsverdrag-arrest in de bestaande rechtspraak van het Hof van

Cassatie, het Grondwettelijk Hof en de Raad van State over de verhouding tussen het nationaal recht, enerzijds, en het internationaal en EU-recht, anderzijds. Daarbij staan we stil bij twee aspecten van die verhouding: de vraag naar de voorrang in geval van een conflict tussen normen uit verschillende rechtsordes, en de vraag naar de grondslag van de voorrangsgeregeling. Andere aspecten van de verhoudingen in de gelaagde rechtsorde, zoals de problematiek van de rechtstreekse toepasselijkheid en de directe werking, laten we buiten beschouwing.³ Eerst schetsen we de visie van het Hof van Cassatie. Vervolgens staan we stil bij het standpunt van het Grondwettelijk Hof en de Raad van State, en bekijken we de betekenis en de impact van arrest nr. 62/2016.

2. Standpunt van het Hof van Cassatie

Het standpunt van het Hof van Cassatie heeft het voordeel van de duidelijkheid: zowel het internationaal als het EU-recht hebben voorrang op elke daarmee strijdige nationale norm, met inbegrip van de Grondwet. De voorrang van het internationaal en het Europees recht op het nationaal recht werd voor het eerst verwoord in het Smeerkaas arrest.⁴ De relevante passage is bekend: “Overwegende dat wanneer het conflict bestaat tussen een internrechtelijke norm en een internationaalrechtelijke norm die rechtstreekse gevolgen heeft in de interne rechtsorde, de door het verdrag bepaalde regel moet voorgaan.” De voorrang van het internationaal recht is absoluut en onvoorwaardelijk. Voor zover daar nog twijfel over bestond – het Smeerkaas arrest had immers betrekking op de verhouding *wet*-Unierecht – oordeelde het Hof van Cassatie in twee arresten van 2004 dat de voorrang ook geldt ten aanzien van de *Grondwet*.⁵

Ook over de grondslag van het voorrangsbeginsel laat het Hof van Cassatie geen twijfel bestaan. Volgens het

1. GwH 28 april 2016, nr. 62/2016. Zie o.a. P. DERMINE, “La discipline budgétaire européenne à l’aune de la Constitution belge”, *JT* 2016, afl. 6655, 471-472.
 2. Zie Ph. GERARD en W. VERRIJDT, “Belgian Constitutional Court Adopts National Identity Discourse”, *European Constitutional Law Review* (te verschijnen).
 3. Zie hierover o.a. S. SOTTIAUX, *Grondwettelijk recht*, Antwerpen, Intersentia, 2016, 71-99.
 4. Cass. 27 mei 1971, *Arr.Cass.* 1971, 959, 967, *N.V. Fromagerie Franco-Suisse Le Ski*.
 5. Cass. 9 november 2004; Cass. 16 november 2004.

Hof gaat het internationaal en het EU-recht voor op eigen gezag en kan de grondwetgever bijgevolg niet aan dit principe tornen. Beroemd is de passage uit het Smeerkaasarrest die luidt dat de voorrang van het internationaal recht “volgt uit de aard zelf van het bij verdrag bepaald internationaal recht” en dat “zulks des te meer geldt” voor het Unierecht.⁶ Hoewel op het moment van de uitspraak (1971) artikel 34 al aan de Grondwet was toegevoegd (in 1970), vond het Hof het niet opportuun om het voorrangsbeginsel op deze bepaling te baseren. De oorsprong van het principe ligt niet in de Grondwet, maar in het internationaal en het Europees recht *zelf*, aldus het Hof van Cassatie. Dit zou meteen ook betekenen dat de grondwetgever er geen afbreuk aan kan doen.⁷ Het Hof vond voor deze stelling inspiratie in de conclusie van procureur-generaal GANSHOF VAN DER MEERSCH. Die verdedigde de voorrang van het internationaal recht op basis van contractenrechtelijke argumenten (*pacta sunt servanda*) en citeerde, wat specifiek de voorrang van het Unierecht betreft, uitgebreid uit de argumentatie van het Hof van Justitie in de zaak *Costa t. ENEL*.⁸ Deze – vanuit rechtsvergelijkend oogpunt voor een nationale rechter eerder uitzonderlijke – benadering blijft tot op de dag van vandaag het officiële standpunt van het Hof van Cassatie. In het jaarverslag van het Hof van Cassatie van 2002-03 lezen we: “Het beginsel van de primautiteit van het inter- en supranationaal recht is geen eigenlijk beginsel met grondwettelijke waarde maar is in werkelijkheid een rechtsbeginsel dat rechtstreeks zijn oorsprong vindt in het internationaal recht.”⁹

3. Grondwettelijk Hof en Raad van State

Om het standpunt van het Grondwettelijk Hof en de Raad van State over de hiërarchische verhoudingen te begrijpen, kunnen we het best een onderscheid maken tussen het internationaal verdragsrecht, enerzijds, en het secundaire recht van ‘volkenrechtelijke instellingen’, zoals de EU, anderzijds.

a. Verhouding Grondwet-internationaal recht

Wat de eerste categorie betreft, lijken zowel het Grondwettelijk Hof als de Raad van State het erover eens te zijn dat de wetgever niet mag instemmen met internationale verdragen die in strijd zijn met de Grondwet.

Volgens de afdeling Wetgeving van de Raad van State is een instemming met een met de Grondwet strijdig verdrag slechts mogelijk na een voorafgaande herziening van de relevante bepalingen van de Grondwet.¹⁰ Het Grondwettelijk Hof, van zijn kant, acht zich bevoegd om wetten die instemmen met verdragen te toetsen aan de Grondwet.¹¹ Het Hof zal de inhoud van het verdrag bij die toetsing betrekken, aangezien de instemmingswet zelf doorgaans beperkt is tot de vaststelling dat het verdrag volledige uitwerking zal hebben. Op die manier gaat het Hof onrechtstreeks na of het verdrag waarmee de wet instemt, in overeenstemming is met de Grondwet. Aangezien deze toetsing plaatsvindt na de instemming (en eventueel zelfs na de ratificatie), lijkt het logische gevolg van deze benadering dat de Grondwet voorgaat op het verdrag.

De redenering van het Grondwettelijk Hof is bekend: wat de wetgever niet rechtstreeks kan, namelijk een wet aannemen die in strijd is met de Grondwet, kan hij ook niet onrechtstreeks, door in te stemmen met een verdrag dat in strijd is met de Grondwet.¹² Uit de vaststelling dat België in de internationale rechtsorde verplicht is zijn verdragsverplichtingen na te leven, volgt volgens het Hof niet dat de wetgever de bevoegdheid heeft om verdragen te sluiten die met de Grondwet in strijd zijn. Er anders over oordelen, zou volgens velen neerkomen op het omzeilen van de procedure tot herziening van de Grondwet vastgelegd in artikel 195. Anders dan in bijvoorbeeld Nederland, volstaat in België steeds een gewone meerderheid om in te stemmen met een verdrag, terwijl voor de wijziging van de Grondwet een bijzondere meerderheid nodig is.¹³

Het is duidelijk dat deze benadering de internationaalrechtelijke aansprakelijkheid van België in het gedrang kan brengen wanneer een voor België bindend verdrag, via de toetsing van de instemmingswet, ongrondwettig zou worden bevonden, en dus niet zou worden uitgevoerd. Het Grondwettelijk Hof is zich hiervan bewust en zal zich in de praktijk terughoudend opstellen. Het houdt er rekening mee dat het in deze gevallen “niet gaat om een eenzijdige soevereiniteitsakte, maar om een verdragsnorm waartoe België zich ten aanzien van een andere Staat volkenrechtelijk heeft verbonden”.¹⁴ Ook de bijzondere wetgever is tussengekomen om de stabiliteit van de Belgische internationale betrekkingen te vrijwaren. De bijzondere wet van 6 januari 1989 bepaalt dat voor een beroep tot

6. Wat het Unierecht betreft, vervolgde het Hof dat “de verdragen die het gemeenschapsrecht hebben in het leven geroepen, een nieuwe rechtsorde hebben ingesteld, ten behoeve waarvan de Lidstaten de uitoefening van hun soevereine machten in de bij deze verdragen omschreven gebieden hebben beperkt”, een duidelijke verwijzing naar de rechtspraak van het Hof van Justitie.

7. Een eventuele verwijzing naar het principe in de Grondwet zou volgens de procureur-generaal een louter ‘declaratoir karakter’ hebben. Zie Cass. 27 mei 1971, *JT* 1971, 460, 465, concl. W.J. GANSHOF VAN DER MEERSCH.

8. *Ibid.* 464-467.

9. Jaarverslag van het Hof van Cassatie van België 2002-03, 129.

10. Zie bv. Adv.RvS algemene vergadering 29 januari 2008, *Parl.St.* Senaat 2004-05, nr. 4-568/1, 340.

11. Zie reeds GwH 16 oktober 1991, nr. 26/91.

12. Zie bv. GwH 3 februari 1994, nr. 12/94, B.3.-B.4.

13. Zie art. 91 Nederlandse Grondwet (tweederdemeerderheid voor de goedkeuring van verdragen die bepalingen bevatten die afwijken van de Grondwet).

14. GwH 3 februari 1994, nr. 12/94, B.6.

vernietiging tegen instemmingswetten een verkorte ontvankelijkheids termijn van 60 dagen geldt (i.p.v. de normale termijn van 6 maanden).¹⁵ Gehoopt werd dat de bevoegde regering het verdrag pas zou ratificeren – en daardoor de staat of het deelgebied internationaalrechtelijk zou binden –, nadat de verkorte termijn was verstreken of nadat het Hof een eventueel beroep zou hebben verworpen. In de praktijk is dit echter niet altijd het geval. Voorts kunnen aan het Hof geen prejudiciële vragen meer worden gesteld over wetten waardoor een ‘constituerend verdrag’ betreffende de EU of het EVRM of zijn aanvullend protocol instemming verkrijgt.¹⁶ Tegen deze laatste instemmingswetten is dus enkel nog een beroep tot vernietiging binnen de verkorte termijn van 60 dagen mogelijk. Over andere internationale verdragen kan het Hof zich nog wel uitspreken naar aanleiding van een prejudiciële vraag.

In het arrest nr. 62/2016 bevestigt het Grondwettelijk Hof de hierboven geschetste rechtspraak. Het gaat meer bepaald in op de vraag of het Stabiliteitsverdrag in overeenstemming is met artikel 174 van de Grondwet, dat bepaalt dat de Kamer van Volksvertegenwoordigers jaarlijks de begroting goedkeurt. De jaarlijkse goedkeuring van de begroting is een belangrijk parlementair controlemiddel. Volgens het Hof doet het Stabiliteitsverdrag echter geen afbreuk aan dit principe. Het Stabiliteitsverdrag voorziet weliswaar in gedetailleerde doelstellingen inzake begrotingsevenwicht en schuldafbouw, maar laat de concrete invulling en goedkeuring van de begroting geheel aan de nationale parlementen over.¹⁷ Het Hof merkt op dat de exclusieve bevoegdheid van parlementen inzake de goedkeuring van de begroting geen onbeperkte bevoegdheid is. Parlementen dienen rekening te houden met de economische context en met de hogere rechtsnormen en de aangegeven verbintenissen, zowel op internationaalrechtelijk als op het internationaalrechtelijk vlak.¹⁸

b. Verhouding Grondwet-EU-recht

De zonet geschetste geprivilegieerde positie van de Grondwet geldt niet in dezelfde mate voor diens verhouding tot het Europees recht. De Raad van State en het Grondwettelijk Hof lijken de principiële voorrang van het Unierecht op de Grondwet *wel* te aanvaarden. Dit werd tot nu toe het duidelijkste verwoord in de rechtspraak en de adviespraktijk van de Raad van State met betrekking tot het afgeleid Europees recht.¹⁹ De verhouding tussen de Belgische Grondwet en het afgeleid Unierecht kwam bijvoorbeeld uitgebreid aan bod in het advies dat de afdeling Wetgeving van de Raad uitbracht bij het wetsontwerp houdende

instemming met het Verdrag van Lissabon.²⁰ Voor een goed begrip citeren we de relevante passage:

“7. (...) Op grond van [artikel 34 van de Grondwet] wordt het mogelijk om, in afwijking van artikel 33, tweede lid, van de Grondwet, de uitoefening van bevoegdheden die door of krachtens de Grondwet toekomen aan de organen van de federale overheid, de gemeenschappen of de gewesten, bij verdrag of bij wet over te dragen aan volkenrechtelijke instellingen. Daarbij is wel vereist dat deze bevoegdheden in een verdrag of in een wet zijn ‘vastgesteld’, wat impliceert dat ze daarin voldoende zijn omschreven.

(...)

10. (...) De mogelijkheid bestaat dat in de toekomst conflicten ontstaan tussen het afgeleid Europees recht (tot stand gekomen op grond van de Europese Verdragen) en de Belgische Grondwet.

Het opdragen van de uitoefening van bepaalde machten aan volkenrechtelijke instellingen, toegestaan bij artikel 34 van de Grondwet, impliceert noodzakelijk dat deze instellingen autonoom zullen kunnen beslissen over de wijze waarop ze die machten uitoefenen, zonder gebonden te zijn door de bepalingen van de Belgische Grondwet. Dit betekent, in beginsel althans, dat, wanneer, met toepassing van de thans voorliggende verdragen, in de toekomst bijvoorbeeld een verordening of een richtlijn wordt uitgevaardigd, die respectievelijk zelf ingaat tegen de Belgische Grondwet of die de Belgische overheden verplicht tot het stellen van handelingen die tegen de Grondwet ingaan, de Grondwet niet tegen die handelingen van afgeleid Europees recht ingeroepen zal kunnen worden.

Wat er ook van zij, deze kwestie is op dit ogenblik van zuiver virtuele aard. Op het ogenblik dat overwogen wordt om in te stemmen met het Verdrag zelf, dat slechts het primair Europees recht vormt, is het niet mogelijk te voorzien wat de inhoud zou kunnen zijn van een dergelijke Europese norm van afgeleid recht die, per hypothese, aan de Belgische Staat of aan zijn gefedereerde entiteiten verplichtingen zou opleggen die onverenigbaar zijn met zijn grondwettelijke regels.

De kwestie van de precieze interpretatie van artikel 34 van de Grondwet zou dus pas in de toekomst kunnen rijzen. Het is bijgevolg niet nodig voor de Raad van State, afdeling wetgeving, om zich in het voorliggende advies nader uit te spreken over de voorwaarden voor de toepassing van artikel 34 van de Grondwet in de hier bedoelde hypothese.”

15. Art. 3, 2 Bijz. Wet GwH.

16. Art. 26, § 1bis Bijz. Wet GwH.

17. GwH 28 april 2016, nr. 62/2016, B.8.6.

18. *Ibid.*

19. Voor een arrest van de afdeling Bestuursrechtspraak, zie RvS 5 november 1996, nr. 62.922, *Orfinger*.

20. Adv. RvS algemene vergadering 29 januari 2008, *Parl. St.* Senaat 2004-05, nr. 4-568/1, 339-340. Zie bv. ook Adv. RvS algemene vergadering 15 februari 2005, *Parl. St.* Senaat, 2004-05, nr. 3-1091/1, 528-532.

Met andere woorden, de afdeling Wetgeving van de Raad van State lijkt van oordeel dat de Grondwet niet kan worden ingeroepen tegen het afgeleid EU-recht (bijvoorbeeld een richtlijn). Volgens de Raad is dat de logische consequentie van het bestaan van artikel 34 van de Grondwet: die bepaling maakt het immers mogelijk om de uitoefening van bepaalde bevoegdheden aan internationale instellingen over te dragen. Die overdracht impliceert, aldus de Raad, dat die internationale instelling bij het uitoefenen van hun bevoegdheden niet door de Grondwet gebonden kunnen zijn.

Hoewel het Grondwettelijk Hof zich voor het arrest nr. 62/2016 nooit in dezelfde duidelijke bewoordingen over deze problematiek had uitgesproken, leek ook die instelling de principiële voorrang van het afgeleid Unierecht op de Grondwet te aanvaarden. Ter zake wordt vaak verwezen naar het arrest over de CREG.²¹ In dat arrest gaf het Hof aan dat in zoverre de werking van de CREG op gespannen voet zou staan met de Grondwet (vanwege een gebrek aan politieke controle), dit niettemin, op grond van artikel 34 van de Grondwet, zou worden verantwoord door de vereisten die voortvloeien uit het recht van de Europese Unie.²²

We dienen echter twee belangrijke voorbehouden te formuleren bij de principiële voorrang van het EU-recht op de Grondwet. Een *eerste voorbehoud* is dat de Raad van State en het Grondwettelijk Hof de voorrang van het EU-recht niet op het Unierecht zelf stoelen, maar op de eigen Grondwet, en meer bepaald op artikel 34. Zowel de afdeling Wetgeving als Bestuursrechtspraak van de Raad van State hebben ondubbelzinnig aangegeven dat, uit het oogpunt van de Belgische Grondwet, de voorrang van het EU-recht steunt op artikel 34 van de Grondwet.²³ In het arrest nr. 62/2016 sluit het Grondwettelijk Hof zich hier uitdrukkelijk bij aan: krachtens artikel 34 van de Grondwet kan de uitoefening van bepaalde machten door een verdrag of door een wet aan volkenrechtelijke instellingen worden overgedragen, wat volgens het Hof impliceert dat die instellingen vervolgens autonoom kunnen beslissen over de wijze waarop zij de opgedragen bevoegdheden uitoefenen.²⁴ Deze benadering vinden we ook terug in de rechtspraak van verschillende buitenlandse hoven, waaronder het Franse Hof van Cassatie en het Duitse Grondwettelijk Hof.²⁵ Het is echter duidelijk dat zij ingaat tegen de visie van het Belgische Hof van Cassatie, volgens welke de voorrang voortvloeit uit de 'aard' van het internationaal en Europees recht.

Dat brengt ons bij een *tweede voorbehoud*. Sinds het arrest nr. 62/2016 is het duidelijk dat de voorrang van het EU-recht op de Grondwet niet absoluut en onvoorwaardelijk is. Aangezien het de Grondwet is die de basis vormt voor de voorrang van het EU-recht, kan diezelfde Grondwet ook grenzen stellen aan die voorrang. In het hoger aangehaalde advies over het Verdrag van Lissabon, leek de afdeling Wetgeving van de Raad van State hier al op te alluderen, waar het aanstipte dat het zich niet nader uitsprak over de 'voorwaarden' voor de toepassing van artikel 34. Het meest innovatieve aspect van het arrest nr. 62/2016, is dat het Grondwettelijk Hof hierover nu duidelijk stelling inneemt: "[A]rtikel 34 van de Grondwet kan niet worden geacht een veralgemeende vrijbrief te verlenen, noch aan de wetgever, wanneer hij zijn instemming verleent met het verdrag, noch aan de betrokken instellingen, wanneer zij de hun toegewezen bevoegdheden uitoefenen. In geen geval staat artikel 34 van de Grondwet toe dat op discriminerende wijze afbreuk wordt gedaan aan de nationale identiteit die besloten ligt in de politieke en constitutionele basisstructuren of aan de kernwaarden van de bescherming die de Grondwet aan de rechtsonderhorigen verleent."²⁶ Met andere woorden: er zijn grenzen aan de voorrang van het EU-recht.

Vanuit Belgisch perspectief is dit ongetwijfeld een opmerkelijke uitspraak. Ons land en onze rechters staan bekend om hun Europavriendelijkheid, en hun respect voor de rechtspraak van het Hof van Justitie inzake het voorrangsbeginsel. Wellicht kan deze wending deels worden verklaard door recente uitspraken van het Hof te Luxemburg, die volgens criticasters onvoldoende ruimte laten voor nationale grondrechtenbescherming.²⁷ Vanuit rechtsvergelijkend perspectief wekt arrest nr. 62/2016 minder verbazing. Een groot aantal buitenlandse hoven sluit de nationale grondwet, of minstens een zogenaamde 'harde kern' ervan, al langer uit van de voorrang van het EU-recht. De redenering daarbij is dat de nationale grondwet weliswaar toelaat dat machten worden overgedragen aan de EU, maar dat dit niet impliceert dat daardoor afbreuk kan worden gedaan aan fundamentele, constitutionele principes. Zo ontwikkelde het Italiaanse *Corte Costituzionale* als eerste de theorie van de '*controlimiti*': de beperking van de soevereiniteit door het overdragen van machten aan de EU, op grond van artikel 11 van de Italiaanse Grondwet, wordt op zijn beurt gelimiteerd door de door diezelfde grondwet beschermde fundamentele waarden, waaronder de grondrechten.²⁸ Eenzelfde benadering vinden we bij het Spaanse *Tribunal*

21. Zie GwH 18 november 2010, nr. 130/2010.

22. *Ibid.* B.8.1.

23. Zie o.a. Adv.RvS algemene vergadering 29 januari 2008, *Parl.St.* Senaat 2004-05, nr. 4-568/1, 342; RvS 5 november 1996, nr. 62.922, *Orfinger*.

24. GwH 28 april 2016, nr. 62/2016, B.8.7.

25. Zie bv. Cass. (Frankrijk) 23 mei 1975, *Café Jacques Vabre*; BVerfG 6 juli 2010, 2 BvR 2661/06, *Honeywell*.

26. GwH 28 april 2016, nr. 62/2016, B.8.7.

27. Ph. GÉRARD en W. VERRIJDT, *I.c.*, xxx, met verwijzing naar HvJ 26 februari 2013, C-399/11, *Melloni*.

28. Corte Costituzionale 27 december 1973, nr. 183/73, 2 CMLR 372 (1974), Frontini; 8 juni 1984, nr. 170/84, 21 CMLR 756 (1984), Granital.

*Constitucional*²⁹, de Franse *Conseil Constitutionnel*³⁰ en ook het Duitse *Bundesverfassungsgericht*, dat ter zake een voortrekkersrol speelt.

De twee bekendste arresten van het Duitse Grondwettelijk Hof in dit verband zijn ongetwijfeld de arresten *Solange I* en *Solange II*. In *Solange I*, dat dateert van 1974, oordeelde het Hof dat het Unierecht geen afbreuk mag doen aan de basisstructuur van de Duitse Grondwet en, in het bijzonder, de daarin opgenomen fundamentele rechten. Vandaar dat het Hof zich het recht voorbehield om het EU-recht aan de Duitse constitutionele rechten te toetsten, althans zolang op het Europese niveau een gelijkwaardige grondrechten-catalogus ontbrak.³¹ In 1986, in *Solange II*, stelde het Hof vast dat het Europese niveau van grondrechtenbescherming volstond en dat het bijgevolg het EU-recht zelf niet langer in individuele gevallen zou toetsten, althans opnieuw zolang het door de EU en het Hof

van Justitie gegarandeerde beschermingsniveau blijft volstaan.³² Daarnaast acht het Duitse Grondwettelijk Hof zichzelf ook bevoegd om *ultra-vires*-controle uit te oefenen op handelingen van de instellingen van de Europese Unie, en dus na te gaan of de Unie binnen de haar toegewezen bevoegdheden heeft gehandeld.³³

Het is zonneklaar dat de hierboven aangehaalde passage uit het arrest nr. 62/2016 voortbouwt op deze buitenlandse precedentes. Het Grondwettelijk Hof heeft het over de 'kernwaarden' van de bescherming die de Grondwet biedt, waaraan het EU-recht geen afbreuk mag doen. De verwijzing naar de 'toegewezen bevoegdheden' van de Europese Unie, zou zelfs op een mogelijke *ultra-vires*-controle kunnen alluderen.³⁴ Tot slot refereert het Hof ook duidelijk aan de garanties in het Unieverdrag inzake respect voor de nationale identiteit die besloten ligt in de politieke en constitutionele basisstructuren (art. 4, lid 2 VEU).

29. Tribunal Constitucional 13 december 2004, declaración nr. 1/2004.

30. Conseil Constitutionnel 27 juli 2006, décision nr. 2006-540 DC; 30 november 2006, décision nr. 2006-543 DC.

31. BverfG 19 mei 1974, 2 BvL 52/71, *Solange I*.

32. BverfG 22 oktober 1986, 2 BvR 197/83, *Solange II*.

33. Zie bv. BverfG 6 juli 2010, 2 BvR 2661/06, *Honeywell*.

34. Ph. GÉRARD en W. VERRIJDT, *l.c.*

